

RUŠENJE ANTROPOLOŠKOG MITA

Aprila meseca ove godine objavljena je knjiga Dereka Frimana, profesora antropologije na Australijskom Nacionalnom Univerzitetu u Kanberi, pod naslovom: *Margaret Mid i Samoa; Stvaranje i rušenje jednog antropološkog mita*. (Derek Freeman: *Margaret Mead and Samoa; The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*, Harvard University Press). Navedeno delo, još pre nego što će izaći iz štampe, izazvalo je burna reagovanja u svetskoj antropologiji, a naročito među američkim naučnicima. Polemike su se pojavile u mnogim časopisima, kao na primer u američkim (*Nature*, vol. 301, 10. Feb., *Science* vol. 219, 4. Mart, *Fortune*, 18. April), zatim u francuskom mesečniku *Actuel* br. 42, April, itd. Ukratko, reč je o tome da Friman u svojoj knjizi pobija čuveno delo američke naučnice, *Sazrevanje na Samoi* (kod nas prevedeno 1978. g. u izdanju „Prosvete” Bgd.), tvrdeći da su podaci, koje je M. Mid prikupila tokom svog terenskog rada na Samoi, netačni. Značaj ovog kontroverznog događaja svakako nije zanemarljiv, jer je reč ne samo o kritici dela slavne naučnice svetskog renomea, već i veoma uticajne američke škole kulturne antropologije.

U svojoj 23. godini, kao student antropologije, Margaret Mid je došla na ostrvo Tau, na Američkoj Samoi, da ispita na koji način jedno primitivno društvo rešava probleme svojih adolescenata. U to vreme je, inače, u američkoj antropologiji vladalo veliko interesovanje za problem adolescencije, te za iznalaženje mogućih načina da se kroz delovanje društvenih ustanova utiče na ovaj izuzetno buran period u životu svakog čoveka i ublaže sukobi kako unutar same adolescentne ličnosti, tako i između nje i njene okoline. Osnovno pitanje na koje je M. Mid želela da odgovori jeste: da li poremećaji adolescenata potiču

od same prirode adolescencije ili od civilizacije? Na Samoï je provela devet meseci ispitujući oko 30 devojaka, različitog uzrasta, iz tri domorodačka sela. Iako je njeno interesovanje pretežno bilo usmereno na odgoj ženske dece, nastojala je da opiše i život domorodaca i da dâ kulturni i društveni kontekst u kome se uobličava ličnost samoanske devojke. Rezultate svojih istraživanja objavila je 1928. g. u knjizi *Sazrevanje na Samoï* koja je ubrzo potom postala ne samo klasično delo antropologije, već i best-seler u kome je šira čitalačka publika pronašla sliku izgubljenog raja. Društvo koje je M. Mid opisala, nazivajući ga „permisivnim”, bilo je idilično: tolerantno prema svojim članovima, lišeno agresivnosti i suparništva, otvoreno za seksualne slobode i eksperimentisanja, u kome su nepoznati žestoki emocionalni sukobi i strasna vezivanja. Zaključak je bio da pod povoljnim društvenim i kulturnim okolnostima, adolescencija može da bude sasvim prijatan period, odnosno, da sazrevanje ličnosti ne mora biti praćeno bolnim sukobima i traumama. Njena tumačenja bila su prihvaćena i proklamovana kao poželjan način ponašanja. Za generacije mladih Amerikanaca knjiga je bila putokaz kako na primer podizati decu, koje videve ponašanja ohrabrivati itd. Vremenom je M. Mid postala ne samo poznati i priznati naučnik, već i vrlo uticajna ličnost u intelektualnom životu Amerike. Neumorno se zalagala za bolje razumevanje običaja i veću društvenu toleranciju, angažovala se u borbi za ženska prava, bila član mnogih naučnih udruženja, a 60-tih i 70-tih godina postala idol univerzitetskih kampusa i američki guru”. Duboko je verovala da je antropologija u mogućnosti da pruži odgovor na skoro sva društvena pitanja i probleme.

Svojom knjigom Derek Friman danas nastoji da opovrgne idiličnu predstavu o Samoï koja je godinama vladala. Počevši od 1940. g. boravio je u nekoliko navrata na Samoï, da bi se u poslednjih desetak godina potpuno posvetio tome da „koriguje” sliku domorodačkog života. Za vreme jedne od prvih poseta ostrvu, usvojio ga je jedan poglavica, tako da je, zahvaljujući tom posebnom statusu nesmetano mogao da se uključi u život sela. Zaključak do koga je već na početku došao bio je i za njega samog iznenađujući: podaci koje je M. Mid iznela u svojoj knjizi bili su u skoro potpunoj suprotnosti sa onim što je on video.

Da bi potkrepio rezultate svojih terenskih istraživanja, Friman se koristio istorijskim faktima, izveštajima putnika, arhivskim i statističkim podacima i to za period od 1787. do 1966. g. Njegova pobijanja najviše se odnose na dve značajne kategorije: agresivnost i seksualne običaje. U mnogobrojnim opisima putnika i dosjeima u arhivama nedvosmisleno stoji da je narod Samoe jedan od najagresivnijih u Okeaniji. Friman citira podatke u kojima se sasvim deciderano navode izveštaji o stalnim međuseoskim borbama i ubi-

tvima. Što se tiče seksualnih običaja, stvari ne stoje ništa bolje. Ni traga tome da su adolescenti prepušteni slobodnom seksualnom eksperimentisanju. Devičanstvo je ne samo veoma cenjeno, već predstavlja vrstu opsesije domorodaca. „Običaj je na Samoi, a što je M. Mid propustila da izvesti, da devičanstvo adolescentnih devojaka, ma kog društvenog ranga da su, pomno čuvaju njihova braća” kaže Friman. Prekršaji takve vrste bivali su strogo kažnjavani. On takođe opisuje kult devičanstva — taupo sistem — kao centralni u običajima Samoanaca. Taupo je bila zvanična devica, amblem kojim se selo ponosilo. Uz velike ceremonije sklapan je njen brak sa čovekom kojeg bi joj starešina izabrao i izlagala se velikom riziku da bude tučena do smrti ako ne bi uspela da na javnom ispitu dokaže svoju nevinost. Hrišćanski misionari su, inače, jedva uspeli da potisnu običaj javne defloracije nevesta. Friman osporava objašnjenje M. Mid da je taupo na sebe preuzimala „teret devičanstva”, omogućavajući tako ostalim devojkaama slobodno promiskuitetno ponašanje. Naime, kako je taupo bila plemićkog porekla, svaka porodica u selu težila je da oponaša ovaj društveni ideal. Jedan od vrlo raširenih postupaka na Samoi je i moe-totolo, prikriveno silovanje, o čemu je pisala i M. Mid. Međutim, ona je tvrdila da, izuzevši ovaj običaj, domoroci uopšte ne poseduju ideju o bilo kakvoj gruboj seksualnoj prinudi. Po Frimanu, to je potpuno netačno. Prema statističkim podacima, uzetih u procentima (tj. s obzirom na brojnost populacije), broj zabeleženih slučajeva otvorenog silovanja određenih godina je premašivao one u SAD za isti period. Takođe su pogrešna i njena zapažanja o tome da se ljubomora i strasno vezivanje za osobe suprotnog pola izvrgavaju podsmehu. Kao i svugde u svetu i na Samoi je izražen afektivan odnos među ljudima, kaže Friman. Težnja za isticanjem je još jedna od osobina za koju je M. Mid smatrala da uopšte nije razvijena. Ona je pisala o tome kako se stanovništvo Samoe sa puno takta i razumevanja ophodi sa manje uspešnim pojedincima, dok s druge strane nastoji da one naprednije obeshrabri u preteranom isticanju. Mada na Samoi nema onih raznovrsnih ciljeva oko kojih bi se vredelo boriti, kao npr. u zapadnoj civilizaciji, Friman ističe da takmičarski duh domorodaca zbog toga nije ništa manje izražen. Veoma značajan momenat o kome M. Mid takođe izveštava je i slaba vezanost dece za svoje roditelje, kao i običaj da jedva nešto starija deca preuzimaju na sebe odgovornost čuvanja i „vaspitavanja” beba. Friman i to pobija.

Sada se postavlja opravdano pitanje zašto je Friman čekao da prođe skoro pet godina od smrti naučnice da bi pokrenuo ceo slučaj. Međutim, ispostavilo se da on nije jedini antropolog koji je došao do ovakvih zaključaka. Nekolicina drugih naučnika koja je boravila na Samoi, tokom 50-tih i 60-tih godina ukazivala je na greške koje je M. Mid napravila, ali, kako danas kažu, u to

vreme je bilo skoro nemoguće javno poricati delo poznate naučnice. Neki od tih ljudi sada otvoreno staju uz Frimana, dok drugi, uz izvesne rezerve, pokušavaju da opravdaju postavke M. Mid.

Friman objašnjava kako je do toga došlo; 1967. g., napisao je M. Mid o onome što je saznao, ali mu je ona odgovorila da se prevario. Kada su se 1969. g. sreli u Sidneju, ponovo je pokušao da u razgovoru sa njom ukaže na netačnost u njenom radu, ali je naišao na odbijanje i neprihvatanje sugestija. Iste te, 1969. g., M. Mid je, kao odgovor na učestale primedbe, napisala jednu monografiju, delimično braneći *Sazrevanje na Samoi*, delimično priznajući neke nedostatke. Na primedbe da je propustila da sagleda mračniju stranu samoanskog života, kao objašnjenje je ponudila dve mogućnosti: da su devojke u intervjuima davale netačne odgovore (u šta je ona sama malo verovala), ili da je tokom 1925—26. g., kada je ona boravila na Samoi vladao period mira i harmoničnog života. Ovakav odgovor je prilično začudio Frimana i odlučio je da u policijskim dosjeima iz tog doba potraži odgovarajuće podatke. Međutim, u to vreme je njegov zahtev bio odbijen. U međuvremenu, tačnije 1978. g., Margaret Mid je umrla, a on je tek oktobra 1981. g. uspeo da u arhivama Vrhovnog suda Američke Samoje pronađe dokaz za kojim je tragao: u periodu 1925—26. g. snažan uragan je pogodio ostrva, a nasilje je među stanovništvom skoro bilo dostiglo vrhunac. Tek tada je Friman mogao da završi knjigu i rukopis preda u štampanje.

Pogrešno interpretiranje podataka Friman objašnjava sledećim momentima: M. Mid nije dobro poznavala jezik; provela je svega devet meseci i to u vreme kada je ostrvo bilo teško razrušeno uraganom, te su meštani najveći deo vremena provodili obnavljajući svoja naselja; ona sama nije boravila među domorocima već je bila smeštena u kući jedne američke porodice na ostrvu odakle je intervjuisala ispitanice; nadalje, nije bila u mogućnosti da uzme učešće u nekim oblicima društvenog života u selu, kao npr. u Fonou, skupu starešina, koji ima veoma značajnu ulogu, te da je u to vreme bila još uvek neiskusna da se na nepoznatom terenu prihvati proučavanja tako složene problematike kao što je adolescencija. Najzad, M. Mid je bila zadojena kulturnim determinizmom svog profesora Franca Boasa i, kako Friman veruje, krenula je na Samou sa već unapred zamišljenom slikom željenog društva i — našla ga je.

Ceo ovaj slučaj, međutim, dobija sasvim drugo značenje kada se sagleda njegova pozadina. Suština Frimanovog osporavanja jeste kritika upućena na račun američke kulturne antropologije koja, manje ili više, polazi sa kulturno determinističkog stajališta. Naime, saznanja M. Mid trebalo je da posluže kao nepobitan dokaz ispravnosti teorijskih postavki Boasove škole. Pobjijajući

rezultate do kojih je ova naučnica došla, Friman zapravo osporava neke od osnovnih pretpostavki kulturalističkog pravca, a što se ponajviše odnosi na teoriju po kojoj je ljudsko biće, kada se rodi „tabula rasa”, te njegova ličnost vremenom biva uobličena kulturnom tradicijom u kojoj je odgojen. *Sazrevanje na Samoi* je trebalo da pruži dokaz tome da karakter i ponašanje ličnosti ne mora da sledi neke univerzalne obrasce, imanenentne ljudskoj prirodi, što je inače bila teza „naturalista”. Može se reći, dakle, da je reč o sukobu dve škole, dva teorijsko-metodološka pravca, kulturalističkog i biologističkog, koji bi se najlakše mogao prikazati opozicijom: „kultura protiv prirode”.

Istorija ovog sukoba započinje pre otprilike 120 godina sa Darvinovom teorijom o evoluciji. Jedna od posledica bilo je osnivanje novog pravca u antropologiji — eugenizma — kome je kumovao Francis Galton, zastupajući ideju o prirodnoj selekciji u ljudskoj vrsti čime se objašnjavaju „inferiorne”, „primitivne” rase i narodi. Uprkos snažnim protivljenjima, pravac je postigao izvestan uspeh u Engleskoj i privukao određen broj naučnika. Uticaj eugeničara se, 1901. g., proširuje u SAD, poglavito na Zapadnu obalu, a centar postaje Univerzitet Stanford. Ova teorija je pogodovala tadašnjoj društvenoj klimi u Americi. Sa nerešenim rasnim problemom Crnaca bilo je dobrodošlo svako objašnjenje „prirodno inferiornih” rasa, tako da, desetak godina kasnije, eugenizam postaje vodeća teorija u društvenim naukama.

Nekako u isto vreme, dakle krajem 19. veka, pod uticajem revolucija iz 1848. g. i snažne tradicije idealističkog mišljenja, u Nemačkoj se rađa novi intelektualni pokret, koji se ponekad pominje kao — antiintelektualizam. On je uneo izmene u shvatanju o čoveku i društvu, ističući na prvom mestu subjektivnost i čuvstvo. Mislilo se da je ljudsko ponašanje diktirano društvenim uređenjem i kulturnom tradicijom, pa su bile odbacene predstave o čoveku kao racionalnom i sračunatom biću, kao i shvatanja o ljudskim ustanovama kao racionalno zamišljenim tvorevinama. Jedan od pristalica ovih ideja bio je i Franc Boas, koji će se proslaviti kao utemeljivač američke škole kulturne antropologije. Nakon dve godine provedene među Eskimima, vraća se u Nemačku čvrsto uveren u važnost kulture, a ne rasnog nasleđa, u oblikovanju ličnosti i njenog ponašanja. U Njujork dolazi 1896. g. i na Columbia Univerzitetu osniva katedru za antropologiju, koja će uskoro postati žarište novog, kulturalističkog pravca. Svoje najznačajnije delo, *Um primitivnog čoveka* objavljuje 1911. g., osporavajući postavke u to vreme još uvek uticajnih eugeničara.

20-tih godina kulturna antropologija Franca Boasa postaje opšteprihvaćena u društvenim nau-

kama, odnoseći tako prevagu nad eugenizmom. Iz Boasove škole izašlo je nekoliko izuzetno darovitih učenika, istaknutih antropologa koji su svojim radom doprineli uticaju kulturalizma. Od velikog je značaja bilo objavljivanje knjige *Sazrevanje na Samoi* tada mlade naučnice M. Mid koja, postigavši uspeh, kao da je u potpunosti opravdala postavke svoje škole. S druge strane eugenizam je prerastao u krajnje konzervativan pravac koji je svojim rasističkim i pronacističkim gledištima postao nepoželjan u novoj intelektualnoj klimi Amerike.

Ukratko, kulturalizam polazi od toga da čovekovo ponašanje nije proizvod urođenih sposobnosti, već kulturnih uobličjenja. Sama kultura ima svoj vlastiti razvoj, svoja sui generis načela. U osnovi kulture deluju dve sile: „unutarnji”, „dinamički” činioci koji su nosioci stvaralačkih snaga i „spoljašnji”, „statički”, ograničavajući činioci pod čime se podrazumeva sredinski, ekološki faktor. Ukupnost kulture jednog naroda odlikuje se složenom prošlošću i jedinstvenom istorijom, što čini neodrživim evolucijski okvir stupnjevitog razvoja kultura. Osim toga, u osnovi kulturnih odlika i ustanova ne leži razum, već čuvstvo. Stoga je za razumevanje neophodan subjektivni pristup, dakle onaj pristup koji bi polazio sa stanovišta korisnika dotične kulture.

Nakon II sv. rata javio se u nauci novi pravac, sociobiologija. Za njenog osnivača smatra se Edward Vilson (Edward Wilson) čija knjiga *Prometejeva vatra* treba uskoro da izađe iz štampe. Ostavivši za sobom rasizam eugeničara, ali i biološki determinizam, sociobiolozi nastoje da u proučavanju društva povežu biogenetiku i kulturu. Oni smatraju da se ljudsko ponašanje ne može razumeti ako se ne uzmu u obzir genetska i evolucijska istorija naroda koji se proučava.

Time je, kako se čini, otvoreno novo polje sukoba između kulturalizma i biologizma. Ali Friman i nekolicina drugih smatraju da je to samo privid. O čemu je zapravo reč?

Knjiga Dereka Frimana pruža donekle objašnjenje. 60-tih godina on dolazi u kontakt sa etolozima Konradom Lorencom, Tinbergenom i Ajbl-Ajbelsfeltom (Eibl-Eibelsfeldt), a nakon posete Maks Plankovom Institutu u Berlinu postaje ubeđen da je čovek rukovođen ne samo kulturom već i svojim instinktima. Odlučuje da ode na Samou, njemu dobro poznat teren, i da simultano prouči ponašanje uslovljeno kulturnim i genskim faktorima. Tako je nastala njegova knjiga u kojoj on ne osporava samo interpretacije M. Mid, već nastoji da ponašanje Samoanaca prikaže kao biološki mehanizam na delu. Ako bi se prihvatilo stanovište kulturnih antropologa da je ljudska priroda „kao plastelin”, podložna uobličjenjima kulturnih institucija, to još uvek ne bi značilo jedno progresivno gledište. To bi podrazumevalo

spremnost da se podjednako prihvate kako poželjni tako i nepoželjni oblici ponašanja kao data fakta, kulturom određena. I šta dalje? Friman zbog toga na kraju knjige pokušava da dokaže podjednak značaj biologije i kulture u proučavanju naroda. On daje za pravo sociobiolozima, smatrajući da su nasledni faktori barem u istoj meri odgovorni za oblikovanje ljudske prirode kao i kultura. Frimanova kritika upućena američkoj antropologiji tiče se njenog zanemarivanja ili čak ignorisanja biološke evolucije i po njegovom mišljenju ona zbog tog propusta rizikuje da bude uzdrmana iz temelja. Neophodno je, ističe Friman, da kulturna antropologija obrati više pažnje biologiji i genetici, da iznađe sofisticiranije metode analize i da stalno proverava podatke u svetlu novih teorijsko-metodoloških postupaka. Bez toga, veruje Friman, antropologija bi mogla da postane jalova i beskorisna nauka, koja će se stalno pozivati na jedne te iste postavke, nesposobna da dalje napreduje.

Ali, ne završava se sve na tome. Friman najavljuje svoju novu knjigu *Faktor Ipsilon* u kojoj će izneti detaljnije svoja shvatanja. Ipsilon — Y — je znak pitagorejaca za izbor. Novi trend u nauci, kome i Friman pripada, proglašava čoveka ne za Homo Sapiensa, već za Hamo Elegansa (od latinskog elegere — izabrati). Ljudsko biće je dakle biće izbora. Friman pominje Žaka Monoda (Jacques Monod) koji je prvi došao na ideju o genetskom kodu koji se, na evolucijskoj lestvici sisara, „otvorio“ u vrsti Homo Sapiens i omogućio nastanak značajnog faktora, a to je izbor. U filogenetskom razvoju, kultura dakle ima svoje korene u genetskom programiranju. Ne poričući teze kulturalista da je kultura vremenom stekla „autonomiju“, razvijajući se shodno svojim načelima, ne treba izgubiti iz vida, ističe Friman, program genetskog kodiranja koji i dan-danas, neometan, utiče na kulturno ponašanje. Drugim rečima, agresivnost, takmičarski duh, vezanost dece za svoje majke, traumatično razdoblje adolescencije, seksualna privrženost itd. proizvod su ljudske prirode, koje kultura može da ublaži ili pojača, podstičući ih ili ograničavajući. Ali, to je već stvar izbora, genetski određenog, koji svoj puni izraz i smisao dobija kroz kulturno preoblikovanje, kao društveno priznata forma ponašanja. Tajna izgleda da leži u neobično razvijenom neokorteksu čoveka. Na biogenetičarima je da u budućnosti dokažu ispravnost ovih hipoteza.

Kontroverzni slučaj koji je pokrenuo Derek Friman ostaje otvoren za nove polemike i nova rešenja. Posledice bi mogle biti raznovrsne. Međutim, neophodno je potrebno razlučiti dva nivoa ovog događaja: jedan koji se odnosi na valorizaciju dela M. Mid, dok se drugi tiče novih tendencija u proučavanju društva.

Čini se da bi osporavanje interpretacija koje je dala M. Mid moglo da ima za posledicu zahtev

za stroža proveravanja i kritičnija preispitivanja podataka dobijenih sa terena, a protiv njihovog olakog i nekritičnog prihvatanja. Antropolog koji radi na terenu dobro je upoznat sa mogućnošću da bude zaveden pogrešnim odgovorima ispitanika i opasnošću da oformi, slučajno ili ne, jednostranu sliku društva koje proučava. Ako je M. Mid u predstavama mnogih ljudi bila oličenje antropologije, sama institucija, to svakako ne znači da njen rad nije podložan kritici, ali u pravoj meri i na pravi način. Međutim, postavlja se i drugo pitanje: da li napad na M. Mid znači i napad na liberalna shvatanja koja je ova naučnica zastupala? Nikako ne treba izgubiti iz vida ogroman uticaj koji su *Sazrevanje na Samoi* i njegoa autorka imali u životu generacija Amerikanaca. Treba li dakle osporavati i sve ono što neodvojivo ide uz ličnost M. Mid, kao što su njeno angažovanje u feminističkom pokretu, podrška koju je pružala seksualnoj revoluciji 60-tih godina, kao i mnoga druga progresivna shvatanja koja je zastupala? Čini se da je odgovor — ne.

Što se tiče novih tendencija koje teže povezivanju biogenetike i kulture, o tome se još uvek relativno malo zna da bi se mogao dati kakav određen odgovor. Ideja je svakako interesantna, mada ne i tako nova, ali opasnost da se zađe u vode novih determinizama i dalje postoji. Ako je opravdano proučavanje genske strukture i naslednih faktora pojedinaca, postavlja se pitanje može li se to primeniti i na čitav narod? A zatim, da li je baš sve pitanje izbora koji se krije u genetičkom kodu? Da bi se upoznao jedno društvo nije dovoljno ispitati samo biološku evoluciju i njegovu kulturu. Sigurno je da istorijski razvoj, ekološki faktor, ekonomska uslovljenost i s njim povezani politički sistemi igraju značajnu ulogu. Ali, treba dati reč i sociobiolozima.